

Podmínky přijímacího řízení: faktor determinující volbu střední školy českých žáků

Petr Hlad'o

Institut celoživotního vzdělávání, Mendelova univerzita v Brně, Brno

***Anotace:** Přestože dochází k postupnému poklesu populace absolventů základních škol, v České republice přetrvává poměrně velká diskrepance mezi poptávkovou a nabídkovou stranou středoškolského vzdělávání. Důsledkem je, že na střední školy s vysokou poptávkou nemohou být přijati všichni uchazeči o studium. Formálním nástrojem k selekci žáků stále zůstává přijímací řízení, o jehož podobě a podmínkách je vedena odborná i veřejná diskuze. V letech 2007 – 2009 bylo realizováno kvalitativně orientované empirické šetření s cílem hlouběji proniknout do procesu volby střední školy českých žáků. Příspěvek přináší poznatky o vlivu podmínek přijímacího řízení na volbu střední školy, jeho prožívání žáky a konstruktivní kritiku pohledem rodičů. Na jejich základě jsou posouzeny provedené legislativní změny v systému přijímání do středních škol v České republice.*

PEDAGOGIKA.SK, 2011, ročník 2, č. 3: 173-188

***Klíčová slova:** volba střední školy, volba povolání, přijímací řízení, přijímací zkoušky, střední škola, základní škola*

***Admission Conditions: A Factor Determining the Selection of Upper Secondary Schools by Czech Pupils.** In spite of gradual decrease in the population of elementary school graduates, there is rather large discrepancy between demand and offer in upper secondary education in the Czech republic. For this reason, not all applicants can be admitted to high demand upper secondary schools. The tool for selection of pupils to these schools is the admission procedure. Its content and form has been much disputed both in the professional community and in the public. To thoroughly analyze the process of upper secondary school selection by the Czech pupils, in 2007 – 2009 we conducted a qualitative research project. The paper brings findings on how admission requirements affect the selection of upper secondary schools by pupils. Also, it describes how pupils perceive the selection procedure and how parents evaluate it. Based on these findings, the new legislature on admission to upper secondary schools in the Czech republic is considered.*

PEDAGOGIKA.SK, 2011, Vol. 2. (No. 3: 173-188)

***Key words:** secondary school selection, choice of profession, admission procedure, admission examination, secondary school, primary school*

1. Úvod

Volba střední školy na konci povinné školní docházky představuje závažnou etapu v celoživotním procesu kariérového vývoje, neboť žáky významným

způsobem směřuje, ovlivňuje jejich blízkou i vzdálenější profesní perspektivu a řadí se tak mezi nejdůležitější kroky v lidském životě. Podle D. Münicha a J. Myslivečka (2006) předurčuje přístup k dalšímu vzdělání a jeho zaměření, pracovní kariéru a následně společenské a ekonomické postavení jednotlivce, a tedy formuje společensko-ekonomické nerovnosti budoucí dospělé populace. Zdali zvolená střední škola odpovídá možnostem a zájmům člověka, je podstatné rovněž z hlediska zdravého rozvoje osobnosti, individuální spokojenosti, úspěšnosti a využití jeho společenského potenciálu.

České i zahraniční výzkumy potvrzují, že se do rozhodování žáků při tranzici mezi nižším a vyšším sekundárním vzděláváním promítá celá řada objektivních i subjektivních faktorů a kritérií (srov. Balcar, Havlena, Hlad'o, 2011; Hlad'o, 2010b; Walterová, Greger et al. 2009; Trhliková, Vojtěch, Úlovcová, 2008; Smetáčková, 2005; Profi-volba, 2005 aj.). J. Trhliková, J. Vojtěch a H. Úlovcová (2008) ve svém výzkumném šetření zjistili, že výsledné rozhodnutí nezáleží jen na individuálních preferencích, ale že se často objevují určitá omezení, kterým žáci musí svoji definitivní volbu před podáním přihlášky na střední školu přizpůsobit. K důvodům, proč žáci mění nebo přizpůsobují původní vzdělávací záměry, nejčastěji patří nutnost dojíždění a horší prospěch. Z dalších faktorů jsou to finanční nákladnost studia, strach z nepřijetí na střední školu a obavy z obtížnosti studia.

R. Boudon (2001 in Keller, Tvrđý, 2008) vnímá vzdělávací systém jako trh a chování žáků přirovnává ke konzumentovi. Každá vzdělávací instituce nabízí určitý počet volných míst, po kterých je ze strany uchazečů různě velká poptávka. Žáci se snaží, stejně jako ekonomové, odhadnout vlastní šance na přijetí, popřípadě rizika nepřijetí, spojená s volbou konkrétní střední školy. Empirické analýzy ukazují na existenci poměrně velkých diskrepancí mezi poptávkovou a nabídkovou stranou středoškolského vzdělávání v České republice (srov. Münich, Mysliveček, 2006) a tudíž na střední školy s vysokou poptávkou nemohou být přijati všichni uchazeči o studium. Formálním nástrojem středních škol k selekci žáků v českém prostředí stále zůstává přijímací řízení, o jehož podobě a podmínkách je vedena odborná i veřejná diskuze.

Hlavní pohnutkou k hluší analýze vlivu přijímacího řízení na rozhodování žáků o střední škole je teze D. Münicha a J. Myslivečka (2006), že zákonem sešněrovaný, ale přitom obtížně předvídatelný výsledek přechodu na střední školy v České republice, v němž hraje neúměrně velkou roli nejistota, náhoda a nedostatek informací, není možno nazývat svobodnou volbou střední školy.

2. Metodologie empirického šetření

Cílem kvalitativně orientovaného empirického šetření bylo hlouběji proniknout do procesu volby střední školy českých žáků. V rozmezí let 2007 – 2009, jsme

u vybraných žáků základních škol a jejich rodičů v posledním roce a půl před ukončením povinné školní docházky (tj. v 8. a 9. ročníku základní školy) sledovali proces volby střední školy. Výzkumným designem byla případová studie a hlavní metodou sběru dat opakované polostrukturované rozhovory se žáky a jejich rodiči. Zkoumáno bylo celkem osm případů. Účastníci bydleli a základní školu navštěvovali v Brně (Gábina, Monika, Barbora, Michala a Daniel – asi 370 tis. obyvatel) a blízkém okolí Brna, přičemž se jednalo o menší města (Tomáš – 3 tis. obyvatel, Honza – 22 tis. obyvatel, Soňa – 3 tis. obyvatel).

Príspevek prináša dílčí poznatky o vlivu podmínek přijímacího řízení na volbu střední školy, jeho prožívání žáky a konstruktivní kritiku pohledem rodičů, které jsou výsledkem otevřeného kódování a kategorizace podle Strausse a Corbinové (1999). Paralelně s popsávanými technikami bylo využito analytického poznámkování a metody zachycení vzorců (srov. Miles, Huberman, 1994). Primárním cílem textu je deskripce studovaného fenoménu. Analyzovaná data byla strukturována pomocí techniky „vyložení karet“ (srov. Švaříček, Šedřová, 2007). Vysoce abstraktní úroveň analýzy dat zakotvené teorie v podobě axiálního a selektivního kódování nebyla v předkládaném příspěvku pro popis, jak žáci a jejich rodiče vnímají, prožívají a hodnotí systém přijímacího řízení, využita.

Poznatky, jak rodiče vstupují do volby střední školy svých potomků, jak tento rozhodovací proces ovlivňují a jaké strategie volí, popsal a objasnil Hlad'o (2010a) v článku *Strategie uplatňované rodiči při volbě další vzdělávací dráhy žáků*.

3. Popis podmínek přijímacího řízení u studovaných žáků

Na počátku je třeba upozornit na fakt, že sběr dat v rámci longitudinálního výzkumného šetření probíhal v době, kdy střední školy postupovaly při přijímacím řízení podle *školského zákona č. 561/2004 Sb. a vyhlášky č. 671/2004 Sb., kterou se stanoví podrobnosti o organizaci přijímacího řízení ke vzdělávání ve středních školách*. Na základě těchto právních předpisů se přijímací řízení konalo na všech středních školách. Kritéria přijímacího řízení si určovala každá škola individuálně a bylo na rozhodnutí ředitele, zdali uchazeče přijímala na základě úspěšně složené přijímací zkoušky nebo jiných hledisek. Další důležitou skutečností je, že podávání přihlášek mělo sekvenční podobu. Uchazeči si mohli v prvním kole přijímacího řízení podat přihlášku pouze na jeden obor a jednu střední školu bez ohledu na zřizovatele. Tato restrikce se týkala jak veřejných, tak neveřejných škol. Podání přihlášky na veřejnou střední školu v prvním kole tedy vylučovalo možnost podání přihlášky na školu soukromou nebo církevní a naopak. Až po proběhnutí prvního kola, kdy byla známa zbývající nabídka vzdělávání, si mohli neúspěšní

uchazeči podat neomezený počet přihlášek na střední školy, které další kola přijímacího řízení vyhlášovaly (srov. Zákon, 2004; Vyhláška, 2004).

Pro pochopení, jak se promítá přijímací řízení do rozhodování žáků, jsme nejprve analyzovali podmínky přijímacího řízení na středních školách, které studovaní účastníci případové studie zvažovali. Podmínky přijímacího řízení byly všemi vzdělávacími institucemi zveřejněny na oficiálních internetových stránkách na začátku školního roku, ve kterém se přijímací řízení konalo. Zjistili jsme, že se podmínky a podoba přijímacího řízení odlišovaly nejenom mezi jednotlivými středními školami, ale i mezi obory vzdělání v rámci jedné vzdělávací instituce, na většině škol byly komplikované a orientace v nich nepřehledná a složité.

Přijímací zkoušky byly obvykle konány na vzdělávacích institucích a oborech s diskrepancí mezi nabídkou a poptávkou, tj. kde počet uchazečů převyšoval kapacitu vzdělávací instituce nebo otevíraného oboru vzdělání. Přijímací zkoušky museli obvykle skládat uchazeči o studium na státních gymnáziích a vybraných oborech vzdělání středních odborných škol. Hlavním mechanismem výběru byly přijímací testy sestavené příslušnou střední školou, složené obvykle z českého jazyka a matematiky, v některých případech doplněné o test obecných studijních předpokladů a všeobecného přehledu. Přijímací testy představovaly pouze jedno z hodnocených kritérií přijímacího řízení. Pořadí uchazečů školy vytvářely na základě bodového ohodnocení, které kromě přijímacích testů zohledňovalo například průměrný prospěch uchazeče na základní škole, účast a výsledky v předmětových olympiádách, vědomostních soutěžích apod. Na středních odborných školách s uměleckým zaměřením bylo ve všech případech nezbytné vykonání talentové zkoušky. V některých případech všeobecně i odborně zaměřené střední školy uplatňovaly kombinované podmínky přijímacího řízení, kdy část uchazečů o studium byla přijímána bez nutnosti vykonání přijímacích zkoušek, na základě výborného školního prospěchu a zbytek uchazečů musel absolvovat přijímací zkoušky.

Vzhledem k rostoucí konkurenci středních škol, dané mj. populačním poklesem, nebyly na středních odborných školách a středních odborných učilištích přijímací zkoušky ve většině případů konány a uchazeči byli přijímáni na základě pořadí sestaveného podle průměrného prospěchu či jeho bodového ekvivalentu, popřípadě v kombinaci s uvedenými doplňujícími kritérii. Ve výjimečných případech přijímací řízení na střední odbornou školu zahrnovalo ústní pohovor, ve kterém byla zjišťována žákova motivace ke studiu.

4. Přijímací řízení jako limitující faktor a kritérium selekce

Přijímací zkoušky představují pro žáky stres, kterému se snaží plánovitě vyhnout. Podmínky přijímacího řízení proto byly pro studované žáky významným faktorem, který měl vliv na počáteční výběr typů středních škol a oborů

vzdělání. Podmínky přijímacího řízení byly rovněž kritériem selekce konkrétních vzdělávacích institucí. Rozšířenou strategií studovaných žáků, ať již při rozhodování na úrovni typu střední školy, oboru vzdělání nebo konkrétní vzdělávací instituce, byla volba střední školy, která přijímací zkoušky nepořádá a uchazeče přijímá na základě průměrného prospěchu, popřípadě jiných měřítek.

U nás ve třídě dělalo přijímačky vlastně jenom osm spolužáků, takže určitě vybírali hodně, aby nemuseli dělat přijímačky. (Michala)

No já přijímačky nechci dělat. Kdyby se dělaly přijímací zkoušky, tak bych na tu školu asi nešla.(...) Vybírala jsem si asi ze tří škol. Vybírala jsem si, abych měla maturitu a hlavně, abych neměla přijímačky. Šla jsem na průměr. (Soňa)

Při zvažování přijímacího řízení jsme u žáků zaznamenali strach z přijímací zkoušky a tendence vyhnout se situaci navozující trému. Nejvýrazněji se uplatňování této strategie projevovalo u žáků, kteří se rozhodovali mezi všeobecným vzděláváním na gymnáziu a studiem na střední odborné škole. Kvůli trémě, strachu z neúspěchu při přijímacích zkouškách a obavě, že nebudou na gymnázium přijati, tito žáci volili nižší riziko v podobě střední odborné školy bez přijímacích zkoušek.

Volba střední školy, kam jsou uchazeči přijímáni na základě průměrného prospěchu, se při hlubší analýze ukázala rovněž problematická. Požadavky přijímacího řízení dané průměrným prospěchem představovaly pro uchazeče limitující faktor. Žáci měli již v době před podáváním přihlášek předběžné informace o požadavcích na průměrný prospěch, které musí uchazeč splnit, aby měl na preferovanou střední školu šanci být přijat. Pokud uchazeč stanovených požadavků nedosahuje, dopředu ví, že podat si přihlášku na tuto vzdělávací instituci představuje značné riziko a vysokou pravděpodobnost neúspěchu při přijímacím řízení.

Olomoucká padla, protože tam, kam jsem chtěl jít, tak tam brali do průměru 1,2 a já jsem měl průměr 1,7. Takže to padlo okamžitě. Tam jsem věděl, že se nedostanu určitě, tak jsem hledal něco jiného. (Tomáš)

Tam ten chlap (ředitel školy) mi na dnu otevřených dveří řekl na rovinu: „Pane, my bereme žáky, kteří mají průměr 1,2 a lepší.“ To znamená, není šance, ani to nezkoušíme, to nemá smysl, tam nejsou ani přijímačky, abychom to třeba vyzkoušeli. (otec Tomáše)

Vzhledem k tomu, že je pořadí uchazečů školami sestavováno výlučně podle výše uvedeného kritéria, žáci nemají alternativní možnost prokázat své předpoklady ke studiu. Tento aspekt žáci hodnotili negativně, poněvadž byli a priori z přijímacího řízení jako uchazeči diskvalifikováni.

Dalším úskalím, které se v analýzách rozhovorů ukázalo, je, že žáci při volbě střední odborné školy posuzují kritéria přijímacího řízení a počty přijímaných uchazečů, nezaměřují se ale přitom na fakt, zdali na zvažovaných školách bývá, či nebývá převis poptávky nad nabídkou, ze kterého by byli schopni při současném zvážení vlastních předpokladů pro studium lépe odhadnout pravděpodobnou míru úspěšnosti při přijímacím řízení.

Rovněž u žáků uvažujících o studiu gymnázia, na němž přijímací zkoušky musejí obvykle absolvovat, představují podmínky přijímacího řízení důležité kritérium. V jejich případě byla vzhledem k dlouhodobě přetrvávající diskrepanci mezi nabídkou a poptávkou hodnocena nejenom náročnost přijímacích zkoušek, ale i míra selektivity, tj. porovnávání počtu přihlášených a přijatých žáků na dané vzdělávací instituci v předchozích letech. Náročnost přijímacích zkoušek žáci obvykle hodnotili na základě posouzení obtížnosti přijímacích testů z předchozích let, které si díky jejich snadné dostupnosti procvičovali v rámci domácí přípravy. Informace umožňující posoudit míru selektivity byly hledány na oficiálních internetových stránkách vzdělávacích institucí. Oba výše jmenované parametry byly využívány ke zhodnocení míry rizika nepřijetí, přičemž v rozhodování žáků všeobecně převažovala snaha minimalizovat riziko, že v přijímacím řízení neuspějí, volbou méně prestižního gymnázia s přijatelnějšími požadavky přijímacího řízení.

Přijímací řízení představovalo kritérium selekce rovněž pro rodiče, kteří podle stanovených podmínek přijímacího řízení hodnotili předpoklady svého potomka pro studium konkrétní vzdělávací instituce. Na základě posouzení podmínek přijímacího řízení se rodiče snažili eliminovat riziko nepřijetí. Při hodnocení předpokladů žáků vycházeli z informací zprostředkovaných základní školou ve formě klasifikace. Rodiče si plně neuvědomovali, že hodnocení učitelů je spíše orientačním ukazatelem, poněvadž známkování žáků nemá na všech základních školách jednotná pravidla a často se přizpůsobuje úrovni třídy. Rodiče, kteří vyjadřovali pochybnosti o objektivitě školních známek, na druhou stranu prospěch svých potomků bagatelizovali, což vedlo k přeceňování studijních předpokladů žáka a při volbě střední školy k většímu riskování.

Posuzování náročnosti přijímacího řízení mělo i opačný efekt, uvědomění si podceňování reálných studijních předpokladů a ambicí žáka.

Na té průmyslovce si nejsou jistej, protože když mám dobré známky ve škole, jestli třeba nemám na víc než na průmyslovku. Proto možná to gymnázium. (Honza)

Na průmyslovce je to do dvou (požadovaný průměr známek) bez přijímaček, což jsem ho jako (syna Honzu) zarazila, že když se snaží na samé jedničky, jestli nemá na víc. Svěřil se mi, že ho to trošku zarazilo. (matka Honzy)

5. Eliminace rizika bezprizornosti

Rodiče i žáci si uvědomovali možnost neúspěchu při přijímacím řízení v důsledku přecenění schopností vzhledem k ostatním uchazečům, nebo vlivem individuálního selhání u přijímacích zkoušek. Kromě emočních efektů vedlo přiznání si jisté míry rizika nepřijetí na zvolenou střední školu ke zvažování alternativních postupů.

Studované subjekty, u nichž jsme identifikovali obavy z nepřijetí, si nevytvářely „krizové scénáře“, jak by krok po kroku v takovémto případě postupovaly, ale volily dvě strategie. První strategií bylo vytváření alternativního seznamu veřejných škol, které by volily pro druhé kolo přijímacího řízení. Náhradní varianty vycházely z dříve vytvořeného preferenčního seznamu škol a co je důležité, nezohledňovaly reálné podmínky druhého kola přijímacího řízení. Druhou strategií, aplikovanou v rodinách s dostatečným finančním zázemím, byla akceptace přihlášky na soukromou střední školu. Přihláška na soukromou školu byla rodiči i žáky pojímána jako garance přijetí na střední školu ukončenou maturitní zkouškou.

Pokud by se na státní nedostala, tak bych byla ochotná jí zaplatit soukromé gymnázium. (matka Barbory)

V podstatě jsem si říkala, že když už nic, tak bych oslovila nějaké soukromé gymnázium. (...) Já v krajní variantě беру soukromé gymnázium. (matka Michaly)

Dnes máte ty soukromý, když to nejde jinak. (odmlka) Zaplatí se to, aby ta střední škola byla. (matka Gábiny)

Uvedené strategie měly shodný cíl, tendenci eliminovat riziko bezprizornosti žáka. Tímto induktivně vytvořeným termínem rozumíme situaci, kdy na konci povinné školní docházky není žák přijat na žádnou střední školu a současně nezvažuje vstup na trh práce.

Případy, které si možnost nepřijetí žáka v prvním kole přijímacího řízení nepřipouštěly, alternativní varianty nezvažovaly, nebo o nich přemýšlely v obecné rovině. Celkově můžeme konstatovat, že pro ně byla typická ochota řešit tuto problematiku až v okamžiku reálně vzniklé situace.

Ale že by to vyloženě neměla zvládnout, tak abych pravdu řekla, tak to si nepřipouštím. (...) V podstatě jsme k tomu přistupovali, že až budeme mít černý na bílém, že se nedostala, tak budeme řešit druhé kolo. (matka Soni)

V rámci rozhovorů jsme dále zjistili, že rodiče a žáci neměli v obou kategoriích dostatečné informace o podmínkách a průběhu druhého kola přijímacího řízení a ani se je nesnažili aktivně vyhledávat¹.

A máte představu, kdyby to v prvním kole přijímacího řízení nevyšlo? Jedině ty soukromý obvolávat (...). To by bylo hodně špatné, to vůbec nevím, jak by se řešilo. (otec Daniela)

6. Konstruktivní kritika systému přijímání pohledem rodičů

V rozhovorech rodiče vyjadřovali vlastní zkušenosti se systémem přijímání do středních škol a jeho konstruktivní kritiku. Pozitivně byly rodiči posuzovány snahy středních škol přijímat uchazeče na základě jiných kritérií než úspěšně složených přijímacích zkoušek. Přijímací zkoušky jsou v očích rodičů stresující, představují zhodnocení výkonu uchazeče v jednom daném okamžiku, bez možnosti opakování v případě selhání, a nemusí proto poskytovat objektivní informace o skutečných předpokladech žáka pro studium. Průměrný prospěch naopak vypovídá o dlouhodobých výsledcích uchazečů.

Třeba tady toto na ty průměry se mi líbí. Mně se to líbí víc než ty přijímačky. Protože, když jdeš na ty přijímačky, tak to děcko může jako šlapat furt dobře a když najednou tam zazmatkuje, tak tam odsud vylezeš vystresovanéj časem a vším. (matka Soni)

U rodičů žáků, kteří se hlásili na střední školy, kde přijímací zkoušky vykonávat nemuseli a selekce uchazečů byla prováděna na základě průměrného prospěchu, bylo možné zaznamenat kritické připomínky odlišné povahy. Přijímání na základě výše uvedeného měřítka tito rodiče hodnotí jako limitující, znemožňující žákům hlásit se na střední školy, pro které nemají potřebný průměrný prospěch. Střední školy na základě školního prospěchu a priori diskvalifikují uchazeče, kteří by měli pro studium na dané škole předpoklady, ale v konkurenci s ostatními žáky nesplňují stanovené limity.

Přijímačky nedělají vůbec ta škola, prostě udělají pořadí podle známek a konečná. (...) Vyberou si podle známek, ale víc je nezajímá. Je to pro ně jednodušší, maj' s tím míň práce, ale tím pádem řekl bych, inteligentní lajdáci nemají šanci, protože nemají průměr. (otec Tomáše)

¹ Analýzou přijímacího řízení na vzdělávacích institucích uváděných studovanými případy v preferenčních seznamech středních škol jsme zjistili, že bylo z dostupných informačních zdrojů velmi obtížné až nemožné s předstihem zjistit, které střední školy budou 2. kolo přijímacího řízení vypisovat, kolik žáků budou přijímat a za jakých podmínek.

Člověk nemusí mít nervy kvůli přijímačkám, ale zas dopředu ví, že nemá nárok na nějakou školu. (otec Gábiny)

Rodiče, kteří měli při volbě střední školy výše uvedenou zkušenost, zpochybňují přijímání uchazečů na základě porovnávání průměrného prospěchu. Argumentují neobjektivností klasifikace žáků a rozdíly známkování mezi jednotlivými základními školami a pedagogy. Jak bylo uvedeno, komparace školního prospěchu žáků z různých základních škol má nízkou vypovídací hodnotu o jejich faktických kompetencích. Z tohoto důvodu rodiče Barbory uvedli, že by jako dobrý pramen informací pro srovnávání předpokladů žáků ke studiu mohly sloužit jednotné celonárodní výstupní testy.

Vadí mi, že bylo možné podat jen jednu přihlášku a automaticky s tím počtem bodů se nemohla ucházet třeba na jiné škole. (...) Myslím si, že by bylo dobré, aby byly jednotné testy a v rámci toho by se mohli přesouvat na jiné školy. (otec Barbory)

Vyhovovalo by mi, kdybych měla děti a ty se mohly ucházet o víc těch škol, a opravdu jednotné testy, a je tam nějaké měřítko. (matka Barbory)

Dalším tématem, kterého se dotýkala kritika rodičů, byla možnost podat si v prvním kole přijímacího řízení přihlášku pouze na jednu střední školu. Zjistili jsme, že toto omezení vedlo u žáků i rodičů k výběru jistější varianty, menšímu riskování a ve finále k volbě méně preferované vzdělávací instituce.

Ono je strašná loterie pro ty rodiče, když má jednu přihlášku, tak kalkuluje: to je škola dobrá, známá, tam se bude hlásit hodně lidí, tak raději nezkoušet a to je špatný podle mě. (otec Tomáše)

Rodiče Gábiny v návrzích na optimalizaci vycházeli ze znalosti systému přijímání do terciárního vzdělávání. Upřednostňovali by možnost podání přihlášek na více středních škol zároveň, na kterých by uchazeči prošli přijímacím řízením, a až na základě jeho výsledků by se rozhodli pro nejvhodnější variantu.

Myslím si, že by tam klidně mohlo být i víc přihlášek. (Proč si to myslíte?) Jdete vyzkoušet zkoušky na všechny školy jako syn teď, když se hlásí třeba na vysokou. Uděláte zkoušky, a pak třeba v jedné nepořídíte a v těch dalších školách se třeba chytnete. A co teď, když v jedné nepořídí, co dál? (matka Gábiny)

Závažnou kritikou, která od rodičů rovněž zaznívala, je netransparentnost podmínek přijímacího řízení. Složitost, nedostatek informací, popřípadě jejich pozdní zveřejňování školami znesnadňuje rodičům a žákům rozhodování.

Vím, že se dívá na školy, které jsou prestižní, a že tam berou třeba jednu třídu z tří set dětí. (...) To Barbora jakože dost řešila, že se nebude hlásit nikam, kam teda se nedostane. (matka Barbory)

7. Prožívání žáků

Volba střední školy je významnou životní událostí se zátěžovým potenciálem. Žáci v jejím průběhu uváděli celou škálu pocitů, od vnitřní nejistoty, strachu a obav, velkého napětí, sebedoceňování až po vyrovnanost. Mezi účastníky však převládaly obavy z nadcházejících událostí a sebedoceňování.

Faktem, který se u žáků v emoční sféře významně projevoval, bylo vnímání klíčového významu přijímacího řízení do vyššího sekundárního vzdělávání pro jejich další kariéru. Žáci první kolo přijímacího řízení v tomto ohledu vnímali jako fatální.

Můžete samozřejmě podat pouze jednu přihlášku a co potom dál, když vás nevezmou. A i v té hlavě se to dceři rodí tak, že to musí udělat napoprvé a měli by ji vzít napoprvé. (matka Barbory)

(Přijímací zkoušky) Asi nebyly těžké, ale mohli jsme si dát jenom jednu přihlášku, tak to na mě asi zapůsobilo tak stresujícím, že jsem si spíš řekla, no tak musí to vyjít. (...) To (stres při přijímacích zkouškách) bylo proto, že to už rozhodovalo o něčem. Že to bylo docela důležitý. Asi proto, že se musím dostat, že vlastně mám jen jednu šanci. (Barbora)

Proto se u nich v období před přijímacím řízením a v jeho průběhu projevovalo napětí, nevyrovnanost a strach. U žáků, kteří museli vykonat přijímací nebo talentové zkoušky, byly tyto psychické stavy spojeny se snahou podat při přijímací zkoušce maximální výkon a na druhou stranu se sebedoceňováním, nedůvěrou ve vlastní síly, obavami z vlastní nedostatečnosti a selhání.

Bojím se, že (při přijímacích zkouškách) zazmatkuju, zblbnu matiku, nebudu nic umět. To se prostě jen tak nervům nedá poručit, aby si zrovna teď daly pokoj. (Gábina)

Vždycky přijde a řekne, mami, podívej na tuhle školu, kolik se hlásilo a kolik vzali. To je hrozný, to já tu matiku neudělám. Ona tu matiku pořád řeší. A je vidět, že z tohoto má strach, že tam si není jistá. (matka Barbory)

Třeba tam přijdu a nebudu to moct namalovat, všichni kolem mě to budou mít namalovaný, a já tam budu jen tak stát a nebudu vědět, jak to namalovat. Bojím se, že se nikam nedostanu. První kolo nic, druhý kolo nic. (Monika)

Intenzita prožívání a jeho efekty se u jednotlivých žáků lišily. Pro ilustraci uvedeme dva odlišné příklady. V případě Barbory došlo k selhání při přijímacích zkouškách v důsledku strachu ze zkoušky a trémy. Strach a tréma jsou u většiny žáků před rozhodujícími zkouškami a výkonem, který je považován za obtížný a rizikový, běžným psychickým stavem. Stres, nervozita a rozrušení, které se zahájením činnosti obvykle mizí, však u Barbory neodezdnuly ani v průběhu přijímacích zkoušek a znemožnily jí podat potřebný výkon, respektive snížily jeho kvalitu. Kromě specifických fyziologických reakcí je totiž tento psychický stav doprovázen narušeným kognitivním výkonem, objevují se poruchy koncentrace, dostávají se výpadky paměti, snižuje se pohotovost reakcí atd.

Ona byla hrozně nervózní, ona ten den, co jela na ty přijímačky, tak nemohla ani mluvit a nic. To jste jako viděl, že už to hlavně chce mít za sebou. Byla úplně vyřízená! (matka Barbory)

U Moniky se naopak projevil efekt interference, kdy se v posuzování a hodnocení přijímacích zkoušek projevila její minulá zkušenost, kterou získala, když se hlásila na šestileté gymnázium. Dříve prožitá situace vedla k emočně vyrovnanému přístupu, jenž se projevil jak v průběhu, tak ve výsledku přijímacích zkoušek.

Všichni se strachovali, klepali, ale já jsem byla úplně v klidu. I když jsem tam přišla na tu školu, takže nic. Já jsem tam přišla, napsala jsem jim, co jsem věděla, a zase jsem odešla. Nebála jsem se, protože jsem věděla, co mě tam asi čeká. (Monika)

U žáků, hlásících se na střední školy, které přijímaly uchazeče na základě průměrného prospěchu ze základní školy, bylo emoční prožívání negativně ovlivněno nedostatkem informací o přijímacím řízení, strachem z konkurence ostatních žáků a pochybnostmi, že v přijímacím řízení se svými dosavadními školními výkony neuspějí.

V rozhovorech jsme zjišťovali, jakými abreaktivními metodami se snaží žáci zvládat emoční prožívání před přijímacími zkouškami. Žáci využívají rozhovorů se svými rodiči, kamarády a vrstevníky, kterým otevřeně sdělují, co je trápí, a snaží se u nich nalézat útěchu a porozumění. Sdílení osobních problémů má ještě další důležitý význam, neboť se jím žáci ujistějí, že při přípravě na přijímací řízení postupují správně.

Ona jako přijde za náma, ale všeobecně i za tou ségrou přijde a říká, že má strach z těch přijímaček, takže o tom mluví. (matka Barbory)

Dalšími formami odreagování emočního napětí jsou rozličné formy sportovních činností, aktivní vyjadřování emocí prostřednictvím umění, využívání katarzních účinků působení umění na smysly a vyhledávání zábavy (společné nákupy s kamarádkami v případě dívek, návštěva kina, kavárny apod.).

Akorát ten víkend předtím (před přijímacími zkouškami) byl takovej, ale to jsme šli s našima do kina, takže to bylo v pohodě. V pondělí to jsem se těšila, až to budu mít za sebou. (Michala)

Šly jsme s holkama do cukrárny nebo tak, prošly jsme město. Vůbec jsme si to nějak neuvědomovaly, že už je to před náma (přijímací zkoušky), pak už to nějak odeznívalo a bylo to v pohodě celou dobu. (Soňa)

Důležitá se pro zvládnání emocí žáků při volbě střední školy jeví emocionální dimenze výchovného působení rodičů, tzn. poskytování rodinného prostředí, jež poskytuje dostatek lásky, náklonnosti, opory a bezpečí. Překonat psychicky náročné období podle výzkumných zjištění žákům napomáhá poskytování zvládací pomoci rodiči. Kladné podněty všech druhů a psychická podpora stimulují a facilitují u žáků usměrňování myšlenek a představ, emocionální zpracování a efektivnější zvládnání zátěžových situací (srov. Šolcová, Kebza, 1999). Dále je třeba uvést fakt, že ke zlepšení psychického stavu významně přispívala vyrovnanost, kterou mohli žáci vnímat u svých rodičů.

Mně připadali (rodiče) takoví v klidu a tím klidem mě nakazili. Takže mi říkali, že když se nedostanu, tak to nevadí. Řekla bych, že v klidu byli hrozně. (Michala)

Tatka byl úplně klidnej, říkal: „Prosím tě, vůbec to neřeš, to je jasná věc, že se dostaneš!“ Moc mi tím pomohl. (Gábina)

8. Diskuze

V průběhu realizace výzkumného šetření byla zákonem č. 243/2008 Sb. provedena novelizace školského zákona týkající se přijímacího řízení a vyhláškou č. 46/2008 Sb. byla změněna vyhláška č. 671/2004 Sb., kterou se stanoví podrobnosti o organizaci přijímacího řízení ke vzdělávání ve středních školách (srov. Zákon, 2008; Vyhláška, 2008).

Hlavní změnou je, že v prvním kole přijímacího řízení si mohou žáci podat až tři přihlášky na tři střední školy nebo na tři různé obory na jedné střední škole. Množství přihlášek pro první kolo přijímacího řízení odpovídá počtu škol, který žáci v průběhu volby střední školy zvažovali (počet zvažovaných škol osciloval mezi jednou až čtyřmi). V případě, že po prvním kole nebude

žák přijat na žádnou střední školu, má právo pro další kolo přijímacího řízení podat neomezený počet přihlášek.

Ústav pro informace ve vzdělávání zjišťoval názory ředitelů základních škol na změny v organizaci přijímacího řízení do středních škol (srov. Rychlá, 2008). Většina ředitelů hodnotí legislativní změny záporně nebo soudí, že nemají smysl, a pokládají je za zbytečné. Kritika nových podmínek přijímacího řízení směřuje k několika bodům. Ředitelé základních škol se domnívají, že povinnost vypsát v prvním kole přijímacího řízení dva termíny povede k odlišně postaveným testům, a tím může dojít k náhodnému, nechtěnému znevýhodnění některých uchazečů na úkor jiných a že účast uchazečů na několika zkouškách v tak krátkém intervalu a prodloužení doby čekání na výsledek povede k jejich větší stresové zátěži.

Naše výzkumné šetření přináší pro posouzení změn v systému přijímání poznatky, na jejichž základě s uvedenými názory statutárních orgánů škol nelze zcela souhlasit. Díky provedeným legislativním úpravám žáci dostanou již v prvním kole přijímacího řízení více možností prokázat své studijní předpoklady, čímž se zmírní vliv stresu a náhodných faktorů při prokazování schopností a vědomostí během přijímacích zkoušek. Vyšší počet přihlášek s sebou dále přináší větší možnosti pro rozhodování žáků, kteří se mohou bez obav z problémů při nepřijetí přihlásit na preferovanou střední školu. Lze předpokládat, že se tato skutečnost projeví zejména u škol s vysokou poptávkou ze strany žáků, tedy u prestižních gymnázií a středních odborných škol nabízejících žádané studijní obory.

Přestože se přijímací zkoušky zaměřují na zjišťování vědomostí, vhodných schopností a dovedností (srov. Vališová, Kasíková, 2011), v systematické přípravě žáků by měl být akcentován nejenom nácvik přijímacích testů, ale i komplexní rozvoj osobnosti žáka. Žák by měl v rámci formálního kurikula získat pozitivní představu o sobě samém, jež bude podporovat jeho sebedůvěru a samostatný rozvoj. K tomuto cíli směřuje učivo zařazené v *Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání* do tematického okruhu *Člověk jako jedinec* (srov. Jeřábek, Tupý, 2005).

Kromě celkového rozvoje osobnosti je u žáků nezbytné nacvičovat prvky autogenního tréninku, respektive zvládání strachu z přijímacích zkoušek, neboť existuje souvislost mezi strachem a nedostatečnou výkonností. A. Kanitzová (2008) uvádí, že v zátěžových situacích jsou výkonnější lidé schopni ovládat své negativní pocity. Lidé, kteří se umějí sami uklidnit, si uchovávají svoji kognitivní výkonnost i ve stresujících situacích. Naopak jedinci, kteří neumějí ovládat svůj pocit strachu, mají výrazně horší výsledky u přijímacích zkoušek než ti, kteří toho schopni jsou. Vedle emocionálního zvládání podmínek přijímacích zkoušek je neméně důležité naučit žáky vyrovnávat se s eventuálním selháním a neúspěchem.

Základní škola jako instituce disponuje značným potenciálem pro utváření žáadoucích kompetencí a tradičně je považována za instituci, která může ovlivnit žákovské rozhodování o volbě střední školy. Tato role vyplývá z jejich formálních funkcí. Jedním z prostředků je kariérová výchova zařazená povinně do kurikula a realizace klíčových poradenských aktivit. Velké možnosti nabízejí mimovyučovací příležitosti a neformální aktivity, včetně třídních hodin. Základní škola má společně s rodinou předpoklady pro facilitaci emočního prožívání a absolvování přijímacího řízení při přechodu žáků na střední školy.

9. Závěr

Tento článek si dal za cíl přinést poznatky o vlivu přijímacího řízení na rozhodování žáků a jejich rodičů o střední škole a na tomto základě posoudit systém přijímání do středních škol v České republice. Přestože empirická data mají kvalitativní charakter a nelze je zobecňovat na celou populaci žáků, kvalitativní přístup umožnil porozumět zkoumanému fenoménu a přinést o něm detailní informace.

Prezentované poznatky jsou významné především pro učitele připravující žáky základních škol na volbu povolání, poradenské pracovníky, ale i pro ředitele středních škol, kteří určují podmínky přijímacího řízení, a tvůrce vzdělávací a školské politiky. Věříme, že nastíněná témata přispějí k další odborné diskuzi, mezinárodnímu transferu zkušeností a tím k optimalizaci systému přijímání do středních škol.

LITERATURA

- BALCAR, J., HAVLENA, J., HLAĐO, P. 2011. *Zvolil jsem si techniku. Proč? Faktory výběru studijního oboru a střední školy žáky základních škol v Moravskoslezském kraji*. Brno : Mendelova univerzita v Brně. 119 s. ISBN 978-80-7375-484-6. Dostupné na <<http://resa.rza.cz/www/file.php?id=79>>
- HLAĐO, P. 2010a. Strategie uplatňované rodiči při volbě další vzdělávací dráhy žáků. In *Pedagogiko-psychologické poradenství*, roč. 2010, sv. 59, č. 3, s. 11-18.
- HLAĐO, P. 2010b. Vliv sociálního okolí na kariérové rozhodování žáků při přechodu do vyššího sekundárního vzdělávání. In *Pedagogická orientace*, roč. 20, č. 3, s. 66-81.
- JEŘÁBEK, J., TUPÝ, J. 2005. *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání s přílohou upravující vzdělávání žáků s lehkým mentálním postižením*. Praha : VÚP. 126 s. ISBN 80-87000-02-1.
- KANITZ, A. 2008. *Jak rozvíjet svou emoční inteligenci*. Praha : Grada. 103 s. ISBN 978-80-247-2582-6.
- KELLER, J., TVRDÝ, L. 2008. *Vzdělanostní společnost? Chrám, výtah a pojišťovna*. Praha : Sociologické nakladatelství. 183 s. ISBN 978-80-86429-78-6.

- MILES, M. B., HUBERMAN, A. M. 1994. *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. Thousand Oaks : Sage Publications. 338 p. ISBN 978-0-8039-5540-0.
- MŮNICH, D., MYSLIVEČEK, J. 2006. Přejít žáků na střední školy: diskrepance mezi nabídkou a poptávkou a jejich důsledky. In MATĚJŮ, P., STRAKOVÁ, J., et al. *Nerovné šance na vzdělání: vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha : Academia, s. 220-246. ISBN 80-200-1400-4.
- Profi-volba z deváté třídy*. 2005. Praha : Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta. 159 s. ISBN 80-7290-216-4.
- Rychlá šetření 4/2008, základní školy* [on-line]. c2008 [cit. 2009-06-24]. Praha : Ústav pro informace ve vzdělávání, 35 s. Dostupné na <<http://vychova-vzdelavani.cz/download/uiv2008.pdf>>.
- SMETÁČKOVÁ, I. (ed.). 2005. *Genderové aspekty přechodu žáků a žákyň mezi vzdělávacími stupni*. Praha : Sociologický ústav AV ČR. 233 s.
- STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice : Albert. 228 s. ISBN 80-85834-60-X.
- ŠOLCOVÁ, I., KEBZA, V. 1999. Sociální opora jako významný protektivní faktor. In *Československá psychologie*, roč. 43, č. 1, s. 19-38.
- ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁK, K., et al. 2007. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách: pravidla hry*. Praha : Portál. 384 s. ISBN 978-80-7367-13-0.
- TRHLÍKOVÁ, J., VOJTĚCH, J., ÚLOVCOVÁ, H. 2008. *Rozhodování žáků při volbě vzdělávací cesty a úspěšnost vstupu na trh práce: sonda založená na šetření absolventů středních škol, kteří se zúčastnili jako patnáctiletí výzkumu PISA-2003 a vybraného vzorku jejich zaměstnavatelů*. Praha : NÚOV. 38 s.
- VALÍŠOVÁ, A., KASÍKOVÁ, H. 2011. *Pedagogika pro učitele*. Praha : Grada. 456 s. ISBN 978-90-247-3357-9.
- Vyhláška č. 671/2004 Sb., kterou se stanoví podrobnosti o organizaci přijímacího řízení ke vzdělávání ve středních školách. *Sbírka zákonů*, 2004, č. 229, s. 12022-12024.
- Vyhláška, kterou se mění vyhláška č. 671/2004 Sb., kterou se stanoví podrobnosti o organizaci přijímacího řízení ke vzdělávání ve středních školách, ve znění pozdějších předpisů. *Sbírka zákonů*, roč. 2008, č. 128, s. 6194–6196. ISSN 1211-1244.
- WALTEROVÁ, E., GREGER, D., et al. 2009. *Přejít žáků a žákyň ze základní na střední školu: pohledy z výzkumů*. Brno : Paido. 107 s. ISBN 978-80-7315-179-9.
- Zákon č. 243/2008 Sb., kterým se mění zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), ve znění pozdějších předpisů. *Sbírka zákonů*, 2008, č. 78, s.3605–3607. ISSN 1211-1244.
- Zákon č. 561/2004 Sb. o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon). *Sbírka zákonů*, 2004, č. 190, s. 10262-10324.

Petr Hlad' o (*1978) vystudoval na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity v Brně Učitelství pro 2. stupeň základní školy. Od roku 2006 zde působil na Katedře pedagogiky a Katedře technické a informační výchovy jako interní doktorand. Disertační práci s tématem Volba další vzdělávací dráhy žáků

základních škol v kontextu rodiny úspěšně obhájil v roce 2009. V současné době pracuje jako odborný asistent na Institutu celoživotního vzdělávání Mendelovy univerzity v Brně. Věnuje se problematice volby povolání, kariérového poradenství, výchovného poradenství, obecné a oborové didaktice.

PhDr. Petr Hladŕo, Ph.D.
Institut celoživotního vzdělávání
Mendelova univerzita v Brně
Zemědělská 5, 613 00 Brno
Česká republika
tel.: +420 545 135 215
e-mail: hlado@mendelu.cz